

TEUTA ÇOKU

LIDHËZAT BASHKËRENDITËSE NË VEPRËN “ÇETA E PROFETËVE” TË BOGDANIT

Vepra “Çeta e Profetëve” e Bogdanit, si një ndër veprat e vjetra të letërsisë shqipe, përbën një pasuri të madhe për studimin në fushën e sintaksës historike, si të sintaksës së fjalisë ashtu edhe atë të periudhës. Objekti i këtij punimi janë lidhëzat bashkërenditëse, të cilat kanë një përdorim të dendur në veprën e Bogdanit. Përmes metodës inductive, duke seleksionuar të gjitha fjalitë dhe periudhat, kemi pasqyruar larmishmërinë e lidhëzave bashkërenditëse të përdorura në vepër. Lidhëzat bashkërenditëse shfaqen si lidhëza të thjeshta, të përngjitura dhe lokucione.

Lidhëzat bashkërenditëse që janë përdorur në këtë vepër janë: *e, ma, po, ende, o, a, pra, prandaj, as, ndo, andaj, ndaj, ndërsa, veçëse*, etj. Këto lidhëza janë vështruar nga mënyra e fjalëformimit dhe nga ana kuptimore.

I. Nga pikëpamja e fjalëformimit lidhëzat bashkërenditëse të përdorura në vepër janë:

Të parme: *e, ma, o, po, a*, e cila është me burim nga pjesëza pyetëse

Të përngjitura: *veçëse*, që si fjalë të parme ka një ndajfolje veçë.

Lokucione lidhëzore apo lidhëza dyshe: *jo vetëm... po ende, herë... herë, ndo... ndo, posi... ashtu ende, posikundërse... ashtu ende, jo prashitu... po ende*, etj.

II. Nga pikëpamja kuptimore dhe sipas marrëdhënive që ato shprehin, lidhëzat bashkërenditëse ndahen në këpujore, veçuese, kundërshtuese, përmbyllëse. Është për t'u theksuar përdorimi i katër llojeve të lidhëzave bashkërenditëse në veprën e Bogdanit, sidomos përdorimin e lidhëzave bashkërenditëse përmbyllëse ndryshe nga “Meshari” ku nuk ndeshen lidhëza bashkërenditëse përmbyllëse, me përjashtim *prashitu, përkaqë*, që priren më tepër nga lidhëza *e* (e prashitu, e përkaqë) dhe ato përdoren si ndajfolje shkaku¹.

Lidhëzat bashkërenditëse këpujore

Lidhëzat bashkërenditëse këpujore që ndeshen te Bogdani janë këto: **e, ende, as**, prej të cilave dy të parat kanë kuptim pohor, ndërsa e fundit ka kuptim mohor, si dhe lokucionet: **jo veçëse... po ende, jo veçë... po ende, ashtu ende, posi... ashtu, posikundërse... ashtu ende, sikundërse... ashtu ende, as... as, herë... herë**.

¹ Emil Lafe, *Lidhëzat te libri i parë shqip*, SF, 1971/4.

Lidhëza këpujore *e* është një ndër lidhëzat që ka përdorim më të shpeshtë në veprën e Bogdanit. Ajo përdoret 4624 herë në variantin e mirëfilltë të lidhëzës *e* dhe 58 herë në variantin latin *et*, pra gjithsej 4682 herë. Kjo ka të bëjë me stilin biblik të veprës, që parapëlqen lidhjet parataktike mes pjesëve të fjalisë, por edhe mes fjalive me njëra-tjetrën. Në vepër ndeshen periudha apo fjali që fillojnë me lidhëzën *e*.

Lidhëza *e* ashtu si dhe lidhëzat e tjera bashkërenditëse përdoret për të lidhur dy fjalë në fjali, për të lidhur dy ose më shumë gjymtyrë homogjene, por përdoret edhe në periudha për të lidhur pjesët e fjalisë.

Lidh dy gjymtyrë homogjene:

- kryefjalë: *Qiellija e dheu kanë me shkuem, e fjalët e mia nukë kanë me dvarunë...* (pj. I, f. 15; 19)

- kallëzues: *qëndron e rri.....forcon e ruen...* (pj. I, f. 10; 18)

- përcaktorë: *se asht një krue i gjallë e i amëshueshim kahë gjithë kafsha rrjedh* (pj. I, f. 1); *tjegullate rgjanta e t'arta, kopështinje e kroena, i sillti horjat e i marrë menç...* (pj. I, f. 2)

- kundrinorë: *...hanënë e yjtë, shumë adhuruekeshinë erëtë e lymënat e forta...* (pj. I, f. 4); *e të soditësh diellin 'e hanënë, e gjithë hyjtë e qiellët, e prej fajit mashtruem t i adhërojsh e t i nderish...* (pj. I, f. 4); *...tue folë për vetëhe e për guvernimtë dheut vet...* (pj. I, f. 10; 16); *...krijoi Hyji qiellnë e dhenë...* (pj. I, f. 16; 21)

- rrethorë: *...30 ditë e 10 orë...* (pj. I, f. 25; 28)

Lidh edhe dy gjymtyrë johomogjene: *e dëshirojnë ata gjytet të Jeruzalemit, Sion, Judea, jo ndëpër vise të tyne e për mure të tyne, ma përse panë ndë shpirt të profetisë se Krishti përmetuem ndë Lijtë Plakë ishte për të ardhunë nd atë gjytet e dhë* (pj. I, f. 75; 15)

Lidhëza *e* përdoret edhe te ndërtime të numërorëve shprehje: *Njizet e dy vjetsh e ndjerë mbë...* (pj. I, f. 28; 45) *Katërdhjetë e një vjeti e ndjerë mbë 56 janë ndënë Martinë, e prashtu aso koheje nieri ashtë ma i idhunë se askurraj, e i thonë burrënia...* (pj. I, f. 29; 46); *Pesëdhjetë e gjashtë vjetsh e ndjerë 68 e ka ndënë pushtet Gjovi, e nieri ka kujdesn e shpirtit, e ka urti të mir, e apënë kshillë të mira, e atyne vjete u thonë pleqënia...* (pj. I, f. 29; 47); *Gjashtëdhjetë e tetësh e ndjerë 98 e ka ndënë pushtet Saturni, e nieri ashtë plot me këlbazë e kujdes, e ashtë gjithë i mërziçim e i padurueshim ...* (pj. I, f. 29; 48)

Në periudhë ajo përdoret për të lidhur dy pjesë ose më shumë fjali të bashkërenditura apo fjali të nënrenditura mes të cilave krijohen raporte parataktike.

Lidhëza *e* përdoret edhe në ndërtime ku kemi enumeracion: *...u bafshinë dritëtë mbë qiellt, e ndë çast duel jashtë dielli e hana e pianetëtë e yjtë...* (pj. I, f. 35; 12) *...qish vërtyt e forcë e pushtetë ka veçëse na jet gjakafshë tepërë qish thonë...* (pj. I, f. 35; 12). Në ndërtime shtesore ku shpeshherë fjalia apo periudha nisin me lidhëzën *e*:

E treta valle engjijsh ashtë e Tronet, e i thonë ashtu përse Zotynë rri ndër ta e me ta ban gjyqinë, e ma tepërë ndë këta shkëlqen e dërejta e gjyqit Tinëzot... (pj. I, f. 22; 9); E ndëpër këtë të drejtë të amëshueshime S. Jaku na ngushëllon tue thanë. (pj. I, f. 43; 12)

E ndë nevojë mpsuen me ngranë lëkurën e qarrit posi të bëgatëtë majën e miellit, ende atyne ajo gjellë ma shije u ka se pashallarëvet e sanxhakëvet mishi i kingjavet e vjetavet njomë (pj. I, f. 44; 15)

Në vepër ndeshen edhe ndërtime të tilla ku është vështirë të dallohet nëse e mund të jetë trajtë e shkurtër apo lidhëz, ndërsa në variantin latin ato dallohen lehtësisht: *...rreth njanësë e sjetërësë faqe së dheut tue ndritunë e (lat. e, dhe tr.shk) mbaronte ditënë e natënë ndë kohë të vet... (pj. I, f. 21; 5)*

Vihen re edhe raste kur lidhëza e shtohet ne variantin shqip së bashku edhe me kallëzuesin: *...për asndonji mëndyrë mundetë e (e shtuar ne shqip edhe njëri nga kallëzuesit) duhetë me i thanë profetë, si e mbanë turitë, e ban se të kish kallëzuem gjakafshë e ndivënuem për godi ndonji të vërtetë (pj. I, f. 55; 4); Mbëlidh mue gjithë Izraelnë mbë Mal të Karmelit, e profetët e Balit katërqind e pesëdhjetë, e profetsh së prozhmesh katërqind qi jesënë e (e shtuar në shqip edhe njëri nga kallëzuesit) kanë mbë tryezë të Jexabelit. (pj. I, f. 56; 4); Për historie e letërisht shembëllen e (e shtuar në shqip edhe njëri nga kallëzuesit) kallëzon se ashtë një gjytet. (pj. I, f. 57; 11)*

Lidhëza e shfaqet dy herë në vepër edhe si lidhëz dyshe apo e përsëritur: *Unë po u emënoj të dy, e Barabanë, e (lat. e) Jezusnë, të dy të zanë. (pj. II, f. 110; 9)*

E (lat. e) me zemërë jo të nierëze, e (lat e) me të madhe forcë zunë fill me rrafunë për mixyrë. (pj. II, f. 111; 11)

Lidhëza **ende** përdoret si lidhëz këpujore e barasvlershme me lidhëzën edhe e cila nuk gjen përdorim fare te Bogdani.

Ende përdoret 406 herë, ndryshe nga Buzuku që përdoret 2 herë si lidhëz.

Si lidhëz: *Ndë besoni Hyjit, ende mue besoni... (pj. I, f. 16; 19) ...me këta engjijë bahenë mrekullitë, ende epetë forcë nierëzet shejtënë me i bam... (pj. I, f. 23; 13) Izaku pat dy bij, Ezau e Jakobnë; keti i ati plak i dha të bekuemitë, ende me kjanë i pari ndër vëllazënë. (pj. I, f. 52; 17) (lat. e) Mbet Bersabea me barrë, ende bani Davidnë me dijtunë, i silli lëftoj qi Uria të vej e të përzihej me Bersabet të shoqe të vet, të mbahej nfshefunë fëmia. (pj. I, f. 102; 25) (lat. e)*

Edhe kjo përdoret në ndërtime ku kemi enumeracion: *Qiellja, deti ende zjarrmi ishte ndë dhet,*

Dheu, zjarrmi ende qiellja ishte ndë det... (pj. I, f. 20; 3) ...ndëpër furi të tyne së madhet, gurë, dru ende nierëz. (pj. I, f. 38; 31)

Ajo përdoret edhe si pjesëz përforcuese: *Ma ende ky popullë vote së keqimbë të keq (pj. I, f. 52; 19)*

apo si ndajfolje: *Për këtë punë ende gjindtë (pj. I, f. 56; 4), tue kjanë ende nfshehunë vepëra e t'Mishënuemit. (pj. II, f. 15; 12) (ancor)*

Lidhëza **as** në veprën e Bogdanit është përdorur 86 herë. Në 13 raste ajo përdoret si pjesëz mohuese apo fjalë pyetëse: *E posikur të thoj as jam unë zoti i gjasë sime, e me dhanë kuj më pëlqen.* (pj. II, f. 83; 38) *As u erdh ndë mendse asgja ashtë...* (pj. II, f. 67; 14) *As nukë po e shef ti se ndë sa punë po të padisënë?* (pj. II, f. 102; 10)

Kjo lidhëz shërben për të lidhur dy gjymtyrë të një fjalie apo dy pjesë fjalie: *Nukë ashtë pra mbrekullë asaj dorë gjindje ndë mos pëlqen e vërtyçmeja feja e Krishtit, as të dëlirët e madh të sajnaj.* (pj. I, f. 70; 3) *E këjo ashtë njana arrësenjesh, për të sillët Zotunë nukë bani me u bam nieri një engjëllë për të na çpërblem, as ndonji tjetër kreatyrë;* (pj. I, f. 94; 29) *...shekulli nukë kish me e mbajtunë për Mesi, as jevrejët nukë kishnë me lanë gjall posi një nieri të paligj përse ende ligja e pagëzimit nukë pat ardhunë asi moti.* (pj. II, f. 25; 3)

Edhe lidhëza *as* përdoret në ndërtime ku kemi enumeracion që në gjymtyrën e parë: *As hana delte me dy të rgjanta brij, As prej qiellshit vinte ndonji rreze për dhe, as dheu si shqype nalt qëndron e rrij, as niegullë me shi, as breshën as rrëfe, as deti me valë epte të madhe gjamë, as lymënatë me breg ishinë zanë.* (pj. I, f. 20; 3)

Të pakta janë rastet kur ajo përdoret me kuptim shtesor: *...djalli nukë kish me tënduem me vepëruem prapështë, përse nukë kish me qëndruem ndë të lirë të nierit me bam mirë o keq posi ajo përsipëri fjalë e shtremëtë et heretike. As Zotynë nukë kish me gjykuem nierinë, përse për vollëndet të Tinëzot e urdhëni të tinajnieri kish me vepëruem mirë o keq, e prashtu as kish me merituem Parrisinë, as me u gjkuem ndë Ferrë...* (pj. I, f. 28; 40)

Lidhëza *as* përdoret edhe e përsëritur 35 herë dhe shërben për të lidhur dy gjymtyrë apo dy pjesë fjalie: *...posi ende ndë Limbt, me gjithë shpirt, tue mos u dam as shpirtit, as korpit, ndonëse shpirti e korpi ndër vetëhe kjenë dam* (pj. II, f. 126; 4) *Nukë jam, as e njoh, as e dij grue qish po flet.* (pj. II, f. 103; 13); *as ndiente fëdigë, as i bante keq lëngimi, askurraj nukë priti mort* (pj. I, f. 45; 19)

Lokucionet këpujore

Në veprën e Bogdanit përveç lidhëzave këpujore, një numër jo të vogël përbëjnë edhe lokucionet këpujore. Disa lokucione ndërtohen me lidhëzën ende: *ashtu ende* (91 herë), *posi... ashtu ende* (1 herë), *posikundërse... ashtu ende* (5 herë), *sikundërse... ashtu ende* (6 herë), *kinëse ende* (1 herë)

Gjithë ato saraje e trajtime të shekullit kanë me u rrënuem, ashtu ende gjytetetë, katundetë e gjithë shtëpitë ndëpr rruzullimt... (pj. II, f. 158; 12) (anche)

Posi lan baltënë të përjashtime të mishit, ashtu ende thojnë se ban nierinë të dëlirë fajesh e mpkatesh ndë shpirt. (pj. I, f. 36; 17)

Duhetë me dijtunë se këta krena të gjithë t'këqiavet, Muhamedi, Surudhahi e Talmudi, posikundërse (lat. si come) shtinë temel një ligje së lirë e paudhë e paarrësye plot me fëlliqështi, ashtu ende (con parimente) i kanë marrë mprapa gjind e paudhë, e pa ndonji nder ndë vetëhe, qi janë arapëtë,

tatarët e turitë,qi janë dhanë gjithë lakmivet kësaj jete e fëlliqështive e shtasënive. (pj. I, f. 70; 3); ...tue thanë ende se, sikundërse ndë Lijt Plakë e ndë Lij të Re gjithëherë kje një Krisht ndë të parët shembëllyem, ndë të dyjtët kallëzuem, ashtu ende duhetë më thanë se një fe kje e para, e mbrameja, përse feja mirretëprej aso punejeqi besohetë. (pj. I, f. 73; 9); ...thërret gjithë gjindnë mbë gazëmend e gëzim... gjithë dheu, kinëse ende të pafetë, adhërofshinë ty, posi Hyj e nieri. (pj. I, f. 107; 12) (lat cioè anche)

Lokucioni **jo veçse ...po ende** i barasvlerëshem me lokucionin e sotëm jo vetëm ...por edhe, përdoret në veprën e Bogdanit 14 herë dhe 1 herë del pa lidhëzën ende: **jo veçse ...po**.

Jezu Krishti Shëlbuesi i shekullit, jo veçse bante mirë jevrejet, të sijtë aso koheje ish populli i Tinëzot i xgedhunë, po ende kish të dhimtunë e bante mirë ende t'pëganëvet... (pj. II, f. 59; 5) (non solamente... ma ancora), e ma i forti për t u xgedhunë ndër gjithë ujënat, jo veçse të Atenësë e të Gërquisë, po të gjithë shekullit, se ashtë ata...Kështu aj foli, e pa mos thanë ma gja, çtrini duerët e vet me i lam Pëlqej ajo gumëci e shembëlltyrë sa gjithë begenisnë ata fjalë, e banë si bani aj tue u lam. (pj. II, f. 93; 4) (non solamente... ma)

Këto lokucione shërbejnë për të lidhur jovetëm dy pjesë të fjalisë, por edhe dy gjymtyrë të fjalisë: *...si mundemi me i ram mboh se Hyji krijues, jo veçse i natyrës, po ende i engjijet e i gjithë kafshëvet,tue u soditunëgjithëherëndë të kjanë të vet, ani të mos len shembëlltyrën e vet... (pj. I, f. 8; 8) (non folo... mà)*

Një variant tjetër i këtij lokucioni **jo veçë ...po ende** që shfaqet 35 herë në këtë vepër. Edhe ky variant përdoret në fjali dhe në periudha, p.sh.: *Limbi ndë dhet ashtë, e atje venë jo veçë fëmiija e papagëzue, po ende të mëdhejtë e nierëzt e mëdhej të sijtë sa kjenë mbë këtë jetë kurraj nukë banë mpkat, ma pa pagëzim, o të gjakut, o të dëshirit me kjanunë pagëzue. (pj. II, f. 162; 30) (non solo...mà ancora), Aqa sã prej kësi profete së madhi, jo veç kje përpara kallëzuem t'ardhunitë e mortja e Krishtit, po ende çelë kallëzuem moti i t'ardhunit tinaj. (pj. I, f. 133; 14) (non solo... mà ciaramente), Prashtu urdhënoj, qi të mbëlidheshinë gjithë të dijtëshimitë të regjënisë, qi t indivënenjinë, jo veçë qish doj me thanë andërra, po ende qish kishte pãm n andërrë, tue pasunë harruem: ndo gjithë të baheshinë për të mbytyrë, e ndër të tjerët njehunë e gjkuem mbë mort ndë mos ndivënefshinë andërrënë. (pj. I, f. 130; 3) (non solo... mà anche)*

Lokucioni **jo veçë ...ma ...ende** është përdorur vetëm një herë: *Përse mpkatet mortare jo veçë u përket mudi amëshueshim, ma, mbasi te jenë xgidhunë mpkatit me rrëfim, jesënë ende ndë pushtet të Burgatorit për të bam pendesënë... (pj. I, f. 34; 7)*

Një herë të vetme shfaqet edhe lokucioni tjetër **jo prashtu...po ende**: *Jevrejtë jo prashtu u penduenë me ato kastigime; po ende kthyekeshinë së riu e flisinë keq për Mojesnë, tue i sjellë ndëpër shkretëtit; ngërmuem unijet e*

etijet, veçë tue ngranëManë, e silla ma u kish mërztunë;.(pj. I, f. 93; 27) (*non percio...anzi*)

Është për t'u theksuar përdorimi i lokucionit **po ende** (3 herë), të cilit i mungon pjesa e fillimit jo e cila është zëvendësuar nga përdorimi i formës mohore: *...të sijtë nukë u kontenduenë se i muerrë gjithë qish pat, po ende mbasi e patnë fort keq plaguem, e lanë pakëzë gjall; shkoj për short asaj udhë një prift, e tue fort soditunë shkoj udhësë pa manesë; shkoj një levitë, e bani posi i pari.* (pj. II, f. 79; 26) (*në pjesën tjetër kemi mohim,në vend të lidh.mohuese jo*); *...për të him mbë qiellt nukë ashtë mejaft veçë me mmos bam keq; po ende duhetë me bam mirë...* (pj. II, f. 90; 24) (*në pjesën tjetër kemi mohim, nukë ...veçë*)

Një lokucion tjetër me kuptim të kundërt nga lokucionet e sipërpërmendura është edhe lokucioni **jo veçë... po as**, pra kuptim mohor, përdoret një herë në veprën e Bogdanit: *...jo veçë përse nukë giet ma nieri nieri, po as biri atit, luftë, tremeqe, yj me bisht, rrëfe, e këso doreje ndë mot tanë.* (pj. II, f. 154; 14) (*non solo... mà ne*)

Lidhëzat bashkërenditëse veçuese

Në veprën e Bogdanit gjejmë të përdorura këto lidhëza bashkërenditëse veçuese: **o, ndo, a**, dhe lidhëzat dyshe: **ndo ...ndo, herë ...herë, o ...o, a ...a**.

1. Lidhëza bashkërenditëse veçuese **o** është një ndër lidhëzat veçuese që ka dendurinë më të madhe të përdorimit në veprën e Bogdanit. Ajo përdoret 164 herë dhe i përgjigjet në latinisht ò, aut, ò pure, vel. Por ndeshen raste kur lidhëza veçuese *o* i përgjigjet një lidhëze bashkërenditëse *e* të latinishtes: *Mbasi rrodhnë mb atë mëndyrë, o hesap bam ndë jetë të shekullit 3960 mbasi u krijue shekulli; e mbasi u zu fill Roma, aso koheje zonja e shekullit751. ...siisillido ndë gjyte të vet o dhë, të shkruhej ndë giobë o haraç* (pj. II, f. 19; 3) *...nella sua Citta, e Patria; Kam me dhanë ty dhën e Kanamit për ta gëzuem për jetë, posikur me thanë pr atë jetë o vjeta qi rrodhnë ndjerë mbë Krishnë Mesī.* (pj. II, f. 24; 2) *...per quella eternita, e circolo d'anni...*

Në fjali ajo veçon dy gjymtyrë, që mund të jenë:

- kallëzues: *...përse bijënia, ende ndë kreatyrë të kësaj jetë, nuk qëndron prashu se një kafshë len o del prej sjetëre, po kur len mbë shembëlltyrë të Atit kahë len;prashu Palit nuk i thonë biri i Pjetrit...* (pj. I, f. 8; 10)

- kallëzues emëror: *...ndë këta tre vetë të Hyjit asdonji ashtë i parë o i mbtram, ma i madh o ma i vogël, po të tre janë ndë vetëhe të njëmendë e t'amëshueshim.* (pj. I, f. 10; 15)

- kundrinorë: *Nukë jam ardhunë me çprishunë ljinë o profetëtë, po me i mbushunë.* (pj. I, f. 7; 1) (*në latinisht aut*)

- gjymtyrë krahasuese: *...posi një kristaltue akulluem, o posi një rgjantë çkrimtue ngrim...* (pj. I, f. 24; 23)

- rrethorë: *e thonë se tue votë përpara o mbrapa diellit ndëpër atë udhë o rreth,...*(pj. I, f. 27; 37)

Në periudha ajo përdoret më pak, 10 herë, dhe veçon dy pjesë: *Ma / jo prashtu zotërojnë / o kanë forcë përmbi të lirë të mendsë sanë / as kanë vërtet me ndërnuem vollëndetn'e nierit / ndonë ndërrojnë herë herë punët e shëndetsë e të gjakut, e ma fort i prier prej një puneje, se prej s'jetëret.* (pj. I, f. 27; 39) *Kush bani gojë në e nierit, o (aut) kush trajtoj të pagiuhenë e të shurdhëninë? Atë qi shef e t'verbëninë? As unë? Ecë pra, e unë kam me kjanë ndë gojë tande, e kam me tëmpsuem qish të flaç.* (pj. I, f. 88; 10); *Tash ani gjukoni ju a jam unë Mesia, o ka për t u pritunë tjetër.* (pj. II, f. 60; 8) (ouero)

2. Lidhëza bashkërenditëse veçuese **a** është përdorur 10 herë në vepër. Ndeshet më tepër në periudha për të veçuar njëren pjesë nga tjetra: *Ndërkaqa S. Gjo me të mëdha predikime, ndëshkontë Herodnë, a të lëshon të kunatënë, e të hiq atë të fortë shkandullë ndëpër dhet, qi i vëllaj muer gruenë t'vëllat për të gjall t' tinaj.* (pj. II, f. 53; 7); *Zot përse Zotynë e kish bam me lem verbëtë, a (e shtuar) ndëpër faje të prindet, o ndëpër ndonji faj të tinaj?* (pj. II, f. 76-7; 20)

Lidhëza veçuese **a** përdoret 2 herë edhe e përsëritur, si lidhëz dyshe: *...gjithëve gjithë kafsha u bashë, a të dobisë shpirtënitë Jezu Krishtit, a janë jevrej, ende unë etc.* (pj. II, f. 25; 9), *u lut Abramit a të dërgon Lazarinë me përfstofunë, e tue mos pasunë shkuem fjala, përsëri ju lut a të i ep testir të kthen mbë shekullit, me bam me dijtunë të pesë vëllazënitë e vet, a të mos gjindeshinë ende ata ndevonë mashtruem.* (pj. II, f. 82; 34)

3. Lidhëza bashkërenditëse veçuese **ndo** është përdorur nga Bogdani 21 herë, ndryshe nga Buzuku që nuk e përdor vetëm, por si të përsëritur². Ajo është përdorur me kuptimin e latinishtes *ò* pure, *ò*, ouero dhe shpreh marrëdhënie veçimi mes gjymtyrëve apo fjalive: *...tue mbetunë ende 34 afërë për t u mbushunë, me katërshatëdhjetësa, o katër e gjymcë të njehunitë 70, ndo 70 e gjymcë, ndë mbarim të sillëvet, me mor të Shëlbuesit...* (pj. II, f. 17; 17) (ouero), *Shejtënitë apostujë kujtuenë se po urdhënon me blem gjakafshë për festë të Pashkëvet, ndo të ep gjakafshë t'vobeqet...* (pj. II, f. 95; 8) (lat *ò*)

Vihet re përdorimi i lidhëzës *ndo* si e përsëritur *ndo ...ndo*. Ndeshen 13 raste të tilla që i përgjigjen për nga kuptimi në latinisht *ò ...ò*. Ajo përdoret në fjali dhe në periudha.

4. Një tjetër lidhëz veçuese dyshe që ndeshet te Bogdani është edhe lidhëza **o ...o**. Ajo përdoret 12 herë me kuptimin e latinishtes *ò ...ò*, aut *...aut* për të veçuar më tepër dy gjymtyrë dhe më pak dy fjali: *Prashtu o besonjinë se shekulli ishte jetet së jetësë, o thojnë se Zotynë ashtë sikur me thanë një landë kahë gjithë kafsha trajtohej e bahej, e i thojnë Kaos...* (pj. I, f. 19; 2), *Shumë duer mrekullish gjindenë, disa të natyrësë, o së pamasi së madhi, o së vogële, posi kje Polifemi...* (pj. II, f. 46; 2) (lat. *ò ...ò*); *Limbi ndë dhet ashtë, e atje venë jo veçë fëmija e papagëzueme, po ende të mëdhejtë e nierëzt e mëdhej të*

² Emil Lafe, *Lidhëzat te libri i parë shqip*, SF, 1971/4.

sijtë sa kjenë mbë këtë jetë kurraj nukë banë mpkat, ma pa pagëzim, o të gjakut, o të dëshirit me kjanunë pagëzuem. (pj. II, f. 162; 30) (*lat. ò ...ò*)

5. Lidhëza veçuese **herë ...herë** është përdorur 5 herë nga Bogdani me kuptimin e latinishtes *hor ...hor*. Ajo përdoret për të veçuar dy gjymtyrë apo dy fjali: *Profetixonte herë sikur të flit vetë, herë sikur të flisinë profetëtë, herë sikur vetë Ati amëshueshim të flit prej qiellshit, herë sikur të flit Krishti.* (pj. I, f. 104; 2) (*hor ...hor*), *Ndë një dhe ishinë do prozhma, të sijtë ndërroheshinë ndë shumë fëtyra, herë të giatë, herë tri skanjesh, herë rrotullare.* (pj. II, f. 47; 4) (*hor ...hor*)

Lidhëzat bashkërenditëse kundërshtuese

Bogdani ka përdorur në veprën e tij këto lidhëza kundërshtuese: **ma, po, asgjamangu, veçëse, veçë**.

1. Lidhëza kundërshtuese **ma** është përdorur 206 herë në vepër, pa shtuar rastet kur përdoret si ndajfolje për të formuar shkallët e mbiemrit ose të ndajfoljes. Ajo ndërton raporte kundërshtie mes dy gjymtyrëve ose dy fjalive. Ajo përdoret në kuptimin e lidhëzave latine *mà, però, dhë* në ndonjë rast i përgjigjet lidhëzës shtuese **e**: *...përse ata me gjyq po pësojnë faj të tyre, ma (lat e) Krishti pa ndonji faj po mirr mort.* (pj. II, f. 120; 8), *Ma Jezu Krishti tha atyne, se aj za ish ardhunë për ata, e jo për ta.* (pj. II, f. 88; 13) (*lat. mà*), *S. Marku thotë se një i ri djalë po ndiq Jezu Krishnë dveshunë veçëse mbëluem me një lencuel: dashnë me zanë, ma (lat ma) aj tue u lanë lencuelë n dorë, iku e shpëtoj duershit së tyne. Ma (pero) tue pasunë thanë Krishti, mos prekëni këta, po t i lijnë me shkuem, nukë po mujtëkeshinë me u shtim duertë apostujet, ndonë të kishinë dashunë...* (pj. II, f. 100; 7) *Dritë sa ashtë m balteje, ma (sed) tu pasë dritë. Dritësa pra dijese, mishi i Krishtit, m'baltejet zanë. Ma fjalet së vet ndritën.* (pj. II, f. 17; 17) (*sed*)

2. Lidhëza kundërshtuese **po** është përdorur 150 herë në vepër. Ajo është përdorur me kuptimin e latinishtes **mà, anzi, sed**. Në disa ndërtime është përdorur e shoqëruar me pjesëzën **veçë**: *kahë bukurë dukej se ende Pilati i silli e kondënoj, po rrëfyen, se nukë po e bante për sa po i dukej me bam, po veçë për të ardhunë mbnë fjalë të anëmiqet Krishtit.* (pj. II, f. 108; 3) (*mà solamente*)

Përdorimi i kësaj lidhëze në fjali është më i paktë në numër: *Vote Pjetri ke Krishti, e ju fal, i silli i tha këndyjtutje të mos emënohetë ma Pjetër, po Çefas.* (pj. II, f. 43; 2) (*mà*), *As e madhe, as e vogëlë, po e naltë sa duhej, zeshkë, ma fort e bukura* (pj. I, f. 7; 9) (*mà*)

Ndërsa përdorimi i saj në periudha është më i dendur: *Aqa sa Jezu Krishti mirëfilli i bani me dijtunë, se qish po thojnë farizejtë tue paditunë apostujtë nukë ish për zell të fesë, po për të lypunë mëndyrë për t i bam keq Krishtit, i silli u da sish, e vote ndë dhe të Tiriesë e Sidoniesë, o me thanë ndë Fenniçiet.* (pj. II, f. 68; 19) (*mà*)

3. Lidhëza kundërshtuese **asgjamangut** përdoret 57 herë në veprën e Bogdanit. Këtë lidhëz At Justin Rrota e grupon te lidhëzat bashkërenditëse kundërshtore³, ndërsa në gramatikat e sotme nuk gjen më përdorim. Kjo lidhëz përdoret në kuptimin e latinishtes *nondimeno* dhe në pak raste *però*. Përdoret më shumë në periudha: **Asgjamangu** *tue pam ajo gjind për mixyrë, zunë fill me ma të fortë cmir me thirrë*: (pj. II, f. 112; 16), *...e ndonë ishte vetëmë kundrë njëj ushtëri nierëzish, asgjamangu s'guxoj kush me i kthym fjalë, o me i qandruem*. (pj. II, f. 52; 3) (**nondimeno**)

4. Lidhëza kundërshtuese **veçëse** është përdorur në vepër 17 herë dhe kryesisht në periudhë: *Të siatë vise bukurë flasënë për ditë të Gjyqit, qi ashtë profetixuem prej profetësh plejsh, posi përsipëri, e për të mos shumuem gjithë fjalët e evangjelistëve, dotorëve kuvendevet, veçëse vemë roetë nkryemit e S. Pjetrit*. (pj. II, f. 153; 9) (**solamente**), *Aqa sa aj misterie i Sabesë, Salomonit et t'regjënisë Austrit nukë duhetë veçëse me u marrë vesht për historie, po alegorish vjen shembëllyem Jezu Krishti Zoti ynë e shejteja Kisha e tinaj...* (pj. I, f. 61; 22)

Një variant i kësaj lidhëze është edhe lidhëza **veçë** e përdorur 43 herë nga Bogdani: *Ata qi venë ndër limbit, nukë kanë me ndiem ndonji mund veçë kanë me pasunë një të madh çkushëllim, tue mos mujtunë me pam Hyjnë Krijuesin e vet*. (pj. II, f. 162; 31) (**solo**)

5. Në veprën e Bogdanit rezulton e përdorur edhe lidhëza **ani** si lidhëz kundërshtuese në kuptimin *mirëpo* duke e dalluar nga përdorimi i saj më tepër si ndajfolje: **Ani** *mbasi e mbërrini koha me i paguem, njimend pagoj gjithë*. (pj. II, f. 83; 38) (**però**)

6. Bogdani ka përdorur në vepër edhe lidhëzën **ndërsa**, 1 herë si kundërshtore dhe 2 herë si kohore: *Ma Jezu Krishti, i silli thoj Regjënja eme nukë ashtë mbë këtë shekullë... bani bashkë apostujet e vet, e u urdhënoj qi të hinjinë ndër një barkë e të largoheshinë andy, ndërsa aj hipi mbë malt desh përsipëri me bam uratët e vet*. (pj. II, f. 66; 11) (**lat. mentre**); *E ndërsa po shqyrëtoheshinë ndër vetëhe, erdh fjala se ish ndër Jeruzalem Jezu Krishti*. (pj. II, f. 76; 18) (**lat mentre, si lidh kohore**)

Lokucione kundërshtore

Në veprën e Bogdanit rezultojnë të përdorura edhe disa lokucione kundërshtore që kanë në përbërjen e tyre lidhëzën *po*, si kundërshtore, p.sh.: **jo... po** (25 herë), **jo... ma** (6 herë), **jo posikur... po**.

Andaj Krishti vote mbë këto darsmë, jo për të ngranë e pim, po për të shejtënuem martesënë, e për ta nçuem mbë sakrament, tue lidhunë të dy partë me nye të paxgidhunë. (pj. II, f. 48; 15) (**non... ma**); *...përse po lypëni shenje, jo për të njoftunë të dërejtënë posi kishinë zakon të parëtë prind të atyne, ma për të kundërshtuem së dërejtësë...* (pj. II, f. 69; 22) (**non... mà**); *E lumeja*

³ J. Rrota, *Sintaksi i shqipës*, Shkodër, 1942, f. 63.

*Virgjinë Mrī, për një si hini gjithë tue shkue, u ba një fort e dëlirë pasëqyrë për ta ndjekunë gjithë të tjeratë, **jo posikur** t'ish kreatyrë e shekullit, **po** pikunë n'qiellshit për mrekullë gjithëkuj ta soditën. (pj. II, f. 7; 8)*

Lidhëza bashkërenditëse përmbyllëse

Këto lidhëza përdoren në periudha me fjali të bashkërenditura me strukturë dygjymtyrëshe, ku fjalia e dytë del si përfundim apo përmbyllje e fjalisë së parë⁴. Në këtë vepër rezultojnë të përdorura disa lloje lidhëzash përmbyllëse.

1. Lidhëza përmbyllëse **andaj** përdoret 125 herë nga Bogdani në vepër dhe i përgjigjet në kuptimin e latinishtes **perciò, onde, però**, p.sh.: *Ishinë afërë do grigj thijsh, **andaj** thanë djemënitë Jezu Krishtit* (pj. II, f. 55; 16) (**però**), *Nukë tha mbë këtë jetë, përse Krishti ashtë regj e zoti i qiellit, **andaj** ende ashtë regj e zoti i dheut, posi vetë Jezu Krishti tha mbasi u ngjall, e kallëzon S. Mat 28. M'ashtë dhanë mue gjithë pushtetja mbë qiellit e mbë dhet.* (pj. II, f. 108; 2) (**onde**)

2. Lidhëza përmbyllëse **prashu** është përdorur 208 herë në vepër në kuptimin e latinishtes **perciò, onde, però**: *thanë se një nieri i misiras i kishte ndimuem me shtim ujë ndër lugjet, **prashu** kthyenë ma herët se kishinë zakon.* (pj. I, f. 87; 6) (**percio**)

3. Lidhëza përmbyllëse **pra** është përdorur 103 herë në vepër në kuptimin e latinishtes *dunque, adunque. Do ende Zotynë nesh ta hamë me lojka të tharëta, shembëllyra e shejtit rrëfim e pendesëvet t'tharëtave, me lot të mpkatevet tona; të shqyrëtonjë **pra** vetëvetëhenë nieri.* (pj. I, f. 65; 12)

Kjo lidhëz përdoret edhe në fjali pyetëse: *Si **pra** (lat. dunque) mujte me më lanë kështu?* (pj. II, f. 122; 13)

4. Lidhëza përmbyllëse **prandaj** përdoret 34 herë në kuptimin *onde, però*: *Shëlbuesi tue kjanë fort i lig, aq ndëpër të rrafuna qi i kishinë dhanë, sa ende ndëpër natë të keqe, qi kish pësue ndër ata mixorëxhudhinj; kryet ende e kish fort të lig ndëpër të theruna të mërqnjavet, e ndëpër të randëtë kryjsë, **prandaj** shumë herë rrëzohej mb'dhe, tue bam ata pa mëshirier, e për dhunë tu'rrafunë me u çuem.* (pj. II, f. 114; 19) (**onde**)

5. Lidhëza përmbyllëse **ndaj** përdoret vetëm 1 herë në vepër: *Jezu Krishti muer buketë e i bekoj, ende bekoj peshqitë, tue jau dhanë apostujet, qi t i danjinë ndëpër gjithë atë gjind, **ndaj** të sillët nukë mundemi me i ram mboh se pesë bukë ishinë asgja.* (pj. II, f. 65; 8)

Si përfundim mund të themi se Bogdani ka përdorur të gjitha lidhëzat bashkërenditëse këpujore, veçuese, kundërshtore dhe përmbyllëse me llojet e tyre përkatëse, çka dëshmon për një zhvillim të sistemit lidhëzor në kohën kur u shkrua vepra. Sistemi lidhëzor i veprës së Bogdanit është krahasuar me sistemin lidhëzor të librit të parë shqip, "Mesharin" dhe na rezulton si një

⁴ ASHSH, *Gramatikë e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1996, f. 476.

Lidhëzat bashkërenditëse në veprën “Çeta e Profetëve” të Bogdanit

sistem lidhëzor më i pasur, më i larmishëm, edhe pse janë të shkruara të dyja në gegërisht. Në veprën e Bogdanit ndeshen lidhëza që nuk janë përdorur te Buzuku, disa të tjera që kanë pësuar ndryshime, si dhe disa lidhëza që me po atë formë përdoren edhe në gjuhën standarde. Vepra e Bogdanit mbart një rëndësi të veçantë jo vetëm për letërsinë, por edhe për gjuhësinë, kryesisht gjuhësinë historike.

BIBLIOGRAFI

ASHSH, *Gramatikë e gjuhës shqipe II*, Tiranë, 1997.

E. Lafe, *Lidhëzat te libri i parë shqip*, SF, 1971/4.

Justin Rrota, *Sintaksi i shqipes*, Shkodër, 1942.

Pjetër Bogdani, *Cuneus Prophetarum*, Akademia e Shkencave, Tiranë, 2005, Botim kritik i A. Omarit.

**GJUHËSI E ZBATUAR, SOCIOLINGUISTIKË,
PSIKOLINGUISTIKË etj.**

